

VÁRDY BÉLA*

AZ ANGOL NYELVŰ MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS HELYZETE AMERIKÁBAN AZ 1990-ES ÉVEK ELEJÉN

*Észrevételek az Amerikai Történelmi Társulat
Guide to Historical Literature című kézikönyve 1931-es,
1961-es és 1993-as kiadása alapján*

A magyar történetírás helyzete Amerikában a második világháború előtt

A második világháborút követő időszakig az amerikai történetírás alig-alig foglalkozott valamit Magyarországgal és a magyarsággal. A magyar múlttal foglalkozó amerikai születésű tudományos munkák szinte nem is léteztek. Sőt, abban az időben az Egyesült Államokban még az egész ún. „Kelet-Európa-tudomány” is gyermekcipőben járt. Egy-két emigráns orosz tudós kivételével (M. Florinsky, M. Karpovich, G. Vernadsky) még az orosz történelemről is alig esett szó.

A háborút követő időkben is csak lassan, különböző stratégiai és társadalmi tényezők összejárásában következett meg az idevonatkozó kutatás. Ezek között a tényezők között volt: (1) A második világháború alatt alapított és az ún. hidegháború következtében a háború után is tovább élő nyelvprogramok jelenléte egyes nagyobb tudományos központokban (Indiana University, Bloomington; Monterey, CA; Washington, D. C.), mely programok célja az ún. kis nyelvek és kis kultúrák stratégiai célokból való tanítása volt; (2) a hidegháború hatásaként keletkezett „Kelet-Európai Tanulmányi Központok” föllállítása több jeles egyetem keretében (Columbia, Harvard, Indiana, Stanford stb.), mely Amerikában először vezetett a szovjet érdekszférába utalt országokkal és népekkel kapcsolatos széles skálájú kutatáshoz; (3) a szovjet szputnyik 1957-es föllövése, illetve az annak hatásaként megszületett Nemzetvédelmi közoktatási törvény [National Defence Education Act – NDEA], mely hirtelen addig nem látott összegeket bocsátott a Kelet-Európa-tudomány, s azon belül a magyarságtudomány szolgálatába; (4) ezen nemzetvédelmi törvény következtében megszületett urali [finnugor], illetve ural-altáji egyetemi tanulmányi program létrejötte (Columbia, Indiana, Colorado egyetemek), melyek különösen jó irányba terelték az amerikai magyarságtudomány sorsát; (5) az 1960-as években megindult ún. „etnikai forradalom”, mely hirtelen elfogadottá tette az addig nem sokra tartott kis népek múltjával és jelenével való tudományos foglalkozást; (6) valamint az ugyanazon évtizedben föllángolt ún. „Habsburg-kutatás”, mely részben nagyhatalmi feszültségtől való szabadulási óhajból, részben pedig a „régibékevilág” utáni vágyból népszerűsítette a volt Habsburg-országokkal kapcsolatos kutatást.¹

Angliában a helyzet valamivel „jobb” volt – ha ezt a „jobb” szót föltételelesen értelmezzük. Ott ugyanis már a századforduló idején és a két világháború közti időszakban

* A szerző angolul „Steven Béla Várdy” név alatt ír és publikál.

is születtek Magyarországgal és a magyarsággal kapcsolatos munkák. Ezen munkák jelentősebb része azonban a magyarságot nem a legjobb színben tüntette föl. A század első felének angol születésű magyar vonatkozású történelmi irodalmát ugyanis – a harmincas években megindult C. A. Macartney kivételével² – elsősorban az erősen magyarellenes politikai publicisztika képviselte, méghozzá olyan nemzetközi hírv szerzők tollából, mint Robert W. Seton-Watson,³ H. Wickham Steed⁴ és követőik. Mint ezt Jeszenszky Géza *Az elveszett presztízs* (1986) című munkájában kimutatta, ezen közismert publicisták munkáinak hatását képtelen volt ellensúlyozni a naivan magyarpárti vagy bután magyar sovíniszta elveket hirdető Louis Felberman [Felberman Lajos],⁵ C. M. Knatchbull-Hugessen,⁶ Percy Alden,⁷ W. B. Forster Bovill⁸ és hozzájuk hasonlók munkássága. S ugyanez vonatkozik a Seton-Watson-féle művek ellen készült angol nyelvű magyar írásokra is, oly, különben jeles, egyének tollából, mint gróf Apponyi Albert,⁹ gróf Mailáth József,¹⁰ Ajtay József,¹¹ valamint az angol származású magyar egyetemi tanár, Yolland Artúr.¹² Jeszenszky meghatározásában, ezek a művek „már terjedelmüket tekintve is alaposan alulmaradtak, az adatok bőségével pedig jórészt csak történelmi érveket, elkoptatott propagandaszólamokat, *ad hominem* címzett (majd mindig alaptalan, sőt hamis) vádak, haragos jelzőket állítottak szembe.”¹³ Az az egypár magyar születésű munka viszont, amely megütötte a szükséges nívót – így például Vámbéry magyar története,¹⁴ Marczali tizenharmadik századi monográfiája¹⁵ vagy Riedl magyar irodalomtörténete¹⁶ – már jellegénél fogva sem volt képes fölvenni a versenyt Seton-Watson és követői publicisztikai munkáival.

Ezek a századforduló után születtek, erősen magyarellenes művek sok évtizedre – sőt bizonyos szempontból egészen századunk utolsó negyedéig – meghatározói lettek a magyarságról és a magyar történelemről alkotott képnek az egész angol nyelvű világban. És ez természetesen vonatkozott az amerikai történészgárdára is, amely – már amennyire egyáltalán érdekelte Magyarország – elsősorban Seton-Watson és társai műveiből alkotta meg a magyarsággal kapcsolatos képét.

Az Amerikai Történelmi Társulat első bibliográfiai kézikönyve

Az 1884-ben alakult Amerikai Történelmi Társulat [American Historical Association] az 1930-as években készülődött félszázados évfordulójának megünneplésére. A közelgő évforduló alkalmából a Társulat vezetősége elhatározta, hogy *A Guide to Historical Literature* [Történelmi irodalom kézikönyve]¹⁷ címen kiad egy általános, annotált bibliográfiát, mely magában foglalja majd a világ minden országával és népével kapcsolatos jeles történelmi művek egy-egy kis gyűjteményét – mind az illető nemzet nyelvén, mind pedig német, francia és angol nyelven. Természetesen ez annyit jelentett, hogy egy kis nemzet esetében a nemzeti nyelven írt munkák legjelesebbjei közül is csak egypár összefoglaló mű kerülhetett be ebbe a munkába – és még az is inkább csak az érdekesség kedvéért, mivel a legtöbb angol-amerikai történész azokat úgysem tudta használni. Továbbá ez azt is jelentette, hogy az igen ritka magyar témájú angol nyelvű munkák közül elsősorban az általánosan nagyra értékelt, de magyar nemzeti szempontból nem a legmegfelelőbb, sőt inkább ártó művek lettek földicsérve ebben az Amerikai Történelmi Társulat által szentesített munkában, mely az elkövetkezendő évtizedek folyamán sok tízezer egyén gondolkodásmódját befolyásolta.

Ha végignézzük ennek az 1931-ben megjelent műnek Magyarországra vonatkozó részét, akkor a következőt láthatjuk: A tizenegy kategóriába besorolt ötvenhét mű között

– egy általam nem ismert „Hungarian Nation”¹⁸ című, állítólag Budapesten kiadott folyóiraton kívül – összesen tizenöt angol nyelvű munka szerepel, vagyis a bevett kötetek egynegyede. Ezenkívül van tizenhat magyar, tizenhat német, hét francia és három magyar–latin nyelvű kötet.

A tizenöt angol nyelvű kötet közt szerepel a már fent is említett négy könnyű fajsúlyú magyarbarát mű (Alden, Bovill, Knatchbull-Hugesson, Yolland), valamint Marczali, Riedl és Vámbéry szintén említett tudományos összefoglalása. A fennmaradt nyolc munka között pedig ott van Lóczy Lajos földrajzának egy rövidített, angol nyelvű változata,¹⁹ báró Hédervári Hengemüller László Rákóczi szabadságharc-története,²⁰ gróf Andrássy Gyula alkotmánytörténetének angol verziója,²¹ gróf Károlyi Mihály magyar szempontból nem legszerencsésebb önéletrajza,²² Jászi Oszkár szintén politikailag motivált leírása az 1919–1920-as forradalmakról és ellenforradalmakról,²³ gróf Teleki Pál rövid, de tudományos hangnemben megírt összefoglalója²⁴ és végül Seton-Watson két magyar szempontból erősen negatív és meghatározó műve: az 1908-ban megjelent *Racial Problems in Hungary* [Faji problémák Magyarországon], valamint az 1916-ban kiadott *German, Slav, and Magyar. A Study in the Origins of the Great War* [Germán, szláv és magyar. A nagy háború okainak tanulmányozása].²⁵

A főnti kontextusban a két utolsó műnek sokkal nagyobb hatása volt, mint a többi tizenháromnak együttvéve. Nemcsak azért mert Seton-Watsonnak akkor már oly nemzetközi híre volt, hisz szinte mindenki őt idézte, hanem azért is, mert a főnti kézikönyvben még a legjelesebb magyar születésű munkák mellett is megjegyezték, hogy azok erősen a magyar nacionalizmus hatása alatt íródtak. Így például, a különben még Angliában is nagy becsben tartott Marczali Henrik *Magyarország történetét* is úgy értékelték, hogy az „erősen pátriotikus hangvételű” [„strongly patriotic in tone.”]²⁶

Mindent egybevetve tehát a *Guide to Historical Literature* 1931-es kiadása az angol nyelvű történettudomány és nagyközönség részére mindenekelőtt az egyre inkább magyarellenes és szlávbarát Seton-Watson könyveire tereli a figyelmet. Azokat értékelt a legelfogadhatóbb útmutatóként Magyarország múltjával és jelenével kapcsolatban.

Az Amerikai Történelmi Társulat második bibliográfiai kézikönyve

A *Guide to Historical Literature* első kiadása pontosan három évtizeden keresztül uralta az amerikai és az angol nyelvű történettudományt, de sok esetben még azt követően is befolyásolta a Magyarországról valamit tudni akaró tanult nagyközönség gondolkodásmódját, beleértve az egyre nagyobb számú egyetemi diákságot is. Ez alatt a három évtized alatt azonban – s különösen az 1950-es években – igen sok változás történt az amerikai történettudomány berekeiben. Akkor került Amerikába egy sereg Magyarországon végzett szakember, akkor született meg a már fent jelzett amerikai *Ostforschung*, akkor indult meg egyetemi pályáján az Amerikában végzett fiatal magyarok első csoportja, és akkor születtek az első angol nyelvű tudományos munkák is ezeknek a magyar szakembereknek a tollából. S mindez nem csak a magyarságkutatásra, hanem a történettudomány színe minden ágára vonatkozott.

Ezek a változások persze azt követelték, hogy az 1931-ben megszületett munkát minél előbb egy újabb kézikönyvvel cseréljék föl, amely magában foglalná a második világháború után föllángolt újabb kutatások eredményeit is. Így született meg pontosan három évtized elmúltával, 1961-ben *A Guide to Historical Literature* második kiadása, amely éppen a főnti változások következtében tulajdonképpen egy teljesen új műnek sikerült.

A második kiadás magyar részlegének harmincnolc angol nyelvű munkája között például az első kiadásban felsorolt tizenöt angol nyelvű munka közül már egy sem szerepel – beleértve még Seton-Watson nagyra tartott műveit is, valamint Marczali jeles tizennyolcadik századi kötetét, amelynek kihagyása számomra érthetetlen. (Persze a környező országok részlegeiben azért még mindig ott maradtak Seton-Watson könyvei.)

Ezt az általános őrségváltást elsősorban a már említett tudományos föllendülésnek, illetve az azzal járó személyi változásoknak köszönhetjük. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján a különböző amerikai tudományos intézetekben működő magyar szakemberek ugyanis akkor már odafigyeltek, hogy e korszak meghatározó kézikönyvébe lehetőleg ne kerüljön sem bután sovíniszta magyar munka, sem pedig kifejezetten politikailag motivált magyarellenes írás. És itt név szerint is meg kell említenem a magyar részleg szerzőit, úgymint Bárány Györgyöt, Bakó Elemért és Wágner Ferencet, akik közös munkával kiűrtették Augiasz istállóját és ezáltal óriási nívóemelkedést eszközöltek e fontos kézikönyvben.²⁷

Ez a nívóemelkedés lényeges terjedelememelkedéssel járt együtt, ugyanis az első kiadás ötvennyolc műve helyett a második kiadás magyar részlege már 182 munkát tartalmaz, amelyből 112 magyar, tizenhét német, hét francia, öt magyar–latin, három olasz, és harmincnolc angol nyelvű – az utóbbiból kettő folyóirat. Ez annyit jelent, hogy a felsorolt munkák száma megháromszorozódott, az angol nyelvű művek száma pedig két és félszeresére emelkedett.

Ugyancsak érdekes, hogy míg az 1931-es kiadás tizenöt angol nyelvű műve közül nyolcat hazai, kettőt emigráns, öt művet pedig idegen szerző írt, addig az 1961-es kiadás harminchat munkája közül csak nyolcat írt hazai magyar. A fennmaradt harminc munka közül tizenkettő külföldi magyar szerző vagy intézmény (Magyar Nemzeti Bizottmány, Szabad Európa Rádió magyar részlege), tizenhat pedig idegen szerző, illetve intézmény tollából származik (ENSZ). Vagyis, 1961-re már a hazai szerzők domináns szerepe elmult, és a vezető pozíciót a külföldi idegenek és külföldi magyar szerzők vették át.

Az idegen szerzők viszonylatában ugyancsak figyelemre méltó Carlyle A. Macartney egyedülálló szerepe. A tizenhat idegen szerző, illetve intézmény által írt és kiadott munka közül ugyanis Macartney nyolc kötettel, vagyis a művek felével szerepel.²⁸ A fennmaradt nyolc munka közül kettő az ugyancsak magyarbarátnak ismert német történész, Zarek Ottó tollából származik.²⁹

A hazai szerzők között szerepel Eckhart Ferenc, Lukinich Imre és Radisich Elemér rövid történelmi összefoglalásaikkal,³⁰ valamint Mályusz Elemér, Gál István, Kornis Gyula és Nagy Imre egy-egy monográfiával.³¹ (Ebben a választékban csak az a feltűnő, hogy a később oly nagy népszerűségnek örvendő, 1941-ben megjelent Kosáry-féle szintézis kimaradt.)³²

A külföldi magyar szerzők két csoportba oszthatók: emigráns államférfiakra, politikusokra és azok intézményeire (Horthy Miklós, Kállay Miklós, Kovács Imre, Nagy Ferenc, Szabad Európa Magyar Bizottsága, Magyar Nemzeti Bizottmány),³³ valamint emigráns írókra és tudósokra (Bakó Elemér, Borsody István, Deák Ferenc, Újváry Dezső, Fejtő Ferenc, Kálnoki-Bedő Sándor, Torzsay-Biber György, Mikes György).³⁴ Ebben a kiadásban tehát még hiányoznak azok a már külföldön nevelkedett és tanult magyar származású szakemberek, akik a *Guide* megjelenés alatt levő kiadásában már vezető szerepet játszanak.

Az Amerikai Történelmi Társulat harmadik bibliográfiai kézikönyve

A *Guide* első két kiadása között jelentős változások történtek. Azonban a második és a most megjelenés alatt levő harmadik kiadás között még nagyobbak a különbségek. Ez alkalommal ugyanis szinte csak kizárólag angol nyelvű művet lehetett betenni, amelyeket az első világháború által elválasztott két kronologikus periódusba kellett besztani.

A mi szempontunkból nézve ezen változások közül különösen az elsőnek van nagy jelentősége. Ez a határozat ugyanis azt jelentette, hogy a *Guide* szerkesztői úgy vélték, hogy az elmúlt három évtized folyamán az angol nyelvű történetírás már annyira fölfelődött, illetve a hazaiak is annyi angol nyelvű munkát adtak ki, hogy egy ilyen általános bibliográfiai munkában ma már nyugodtan eltekinthetnek mind az anyanyelvi, mind pedig a nagy nyugati nyelveken (francia, német, olasz) megjelent történeti irodalomtól.

A *Guide* ezen harmadik kiadásban Magyarország kerekén 150 tétellel szerepel, három kivételével mind angol nyelvű. E három tétel között van a Kogutowitz Manó-féle magyar történelmi atlasz, a négykötetes magyar történeti kronológia, valamint a Hóman-Szekfű-féle *Magyar történet*, illetve azzal kapcsolatban az egyelőre csonkán maradt „tíz-kötetes” *Magyarország története*.³⁵ A 150 tétel közül tizenhárom idegen szerző, harminckilenc hazai magyar szerző, kilencvenöt külföldi magyar szerző, egy kisebbségi szerző, kettő pedig külföldi és hazai szerzők közös műve. Itt tehát a külföldi magyar szerzők már egyértelműen átvették a vezető szerepet, hisz a bennfoglalt művek majdnem kétharmada az ő tolluk alól került ki. Ez pedig nagyrészt annak a már korábban fölvázolt folyamatnak az eredménye, mely az 1960-as évek óta kitermelt egy igen aktív magyar születésű vagy magyar származású, legtöbb esetben külföldön végzet tudósgárdát. Ennek a gárdának a tagjai óriási többségben már csak a világ első nyelvén – angolul – dolgozzák föl és tárják a világ elé a magyar múlt és jelen egyes eredményeit.

Persze vannak közöttük mások is, akik már magyar végzettséggel és magyar életlémmel a hátuk mögött kerültek ki. Ez különösen vonatkozik azon kilenc emlékiróra, illetve a személyi jellegű monográfiák szerzőire, akik elsődlegesen vagy nagyrészt hazai politikai szerepüket vetették papírra.³⁶ A szerzők vagy társszerzők mintegy kilencvenhárom százaléka ugyanis nem memoáríró, hanem történész vagy egyéb rokontudomány művelője, akik szintézisekben (26 tétel), monográfiákban (83 tétel), gyűjteményes munkákban (16 tétel), történettudományi segédkönyvekben [bibliográfia, historiográfia, kronológia] (11 tétel) és dokumentumgyűjteményekben (4 tétel) dolgozták föl a magyar múlt egyes periódusait és jelenségeit.

Mivel egyes szerzők több kötetrel is szerepelnek, és mivel egyes kötetek több társszerző közös művei, így a 150 tétel szerzőinek száma összesen 137. Ezekből negyvenöt hazai, tizenegy külföldi, egy kisebbségi (Janics Kálmán) és nyolcvan pedig külföldi magyar. A hazaiak közül mintegy fél tucat (Apponyi Albert, Hóman Bálint, Kogutowicz Manó, Marczali Henrik, Szekfű Gyula, Thúróczy János), a külföldiek közül kettő (C. A. Martney, John F. Montgomery), a külföldi magyarok közül pedig négy (Horthy Miklós, Jászi Oszkár, Kállay Miklós, Károlyi Mihály) – tehát összesen tizenkét szerző munkája képviseli elsősorban az 1945 előtti korszakot és történetírást. A többiek munkássága vagy teljesen, vagy pedig jelentős részben a második világháború utáni korhoz kötődik. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a megmaradt 125 szerző tudományos munkássága szinte kizárólag az 1945 utáni kornak, külföldi magyar viszonylatban pedig elsősorban az elmúlt három évtizednek az eredménye.

A hazai szerzők művei elsősorban monográfiák és természetesen már magyarul megjelent munkák angol fordításai. Mint ilyen, a legtöbbnek megvan mind a gyöngéje, mind az erőssége. Az előbbieik közé tartozik a marxista ideológia és frazeológia itt-ott túltelése, a fordítás olykor nehézkes nyelvezete, s az a tény, hogy nem külföldi olvasóközönség részére íródtak. (Ezen problémák alól elsősorban az a tizennégy kötet a kivétel, amely külföldi szerzőkkel közösen íródott, illetve külföldi kiadók részére külföldi segítséggel átírva jelent meg.) Erősségük, hogy legtöbbjüket jól képzett és kiforrott történész írta, méghozzá hazai talajon. A hazai szerzők legtöbbje egy-egy kötetrel vagy egy-egy kötet társszerzőjeként van jelen. Ötüknek azonban két vagy három kötetben is szerepel a neve (Berend, Fügedi, Hanák, Kosáry, Ránki).³⁷

A külföldi nem magyar szerzők között különben még mindig C. A. Macartney dominál, még mindig öt kötetrel van jelen, ezek közül négy az 1961-es kiadásban is szerepelt.³⁸ (Ez a jeles angol történész különben az új *Guide* egyéb részein is jelen van több kötetével.) Macartney mellett azonban már új nevek is megjelennek. Így például az angol Bill Lomax és William Shawcross, a német (de egy kis magyar múlttal is rendelkező) Jorg Hoensch, az izraeli (s talán szintén magyar múltú) Nathaniel Katzburg, valamint az amerikai John Cadzow, Patrick Kelleher, Gunther Rothenberg, Thomas Sakmyster és James Sweeney.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a hazai és a külföldi szerzők művei igen jelentős részét képezik az új *Guide*-ba besorolt angol nyelvű munkáknak. Azonban mennyiségben még együttvéve sem érnek föl a külföldi magyar szerzők műveinek összességével. S ez pedig részben a háború utáni kivándorlási hullámoknak, s részben pedig annak a már többször jelzett jelenségnek az eredménye, mely az elmúlt három évtized alatt több magyar származású tudósgenerációt termelt ki az angolul beszélő világban. A nyolcvan magyar vagy magyar származású külföldi szakember soraiban az utóbbiak – tehát a már külföldön születettek, felnőttek vagy legalábbis ott végzetek – képezik a legnagyobb tömböt. Ezek megállapíthatóan ötvenhárman vannak.³⁹ A fennmaradt huszonzét személy közül nyolc a már előbb említett memoárirók közül kerül ki,⁴⁰ tizenkilenc pedig már mint képzett szakember ültette át önmagát az angolszász világ valamelyik pontjára.⁴¹ A hazaiakhoz hasonlóan külföldi magyar vagy magyar származású szerzők jelentős része szintén csak egy kötetrel szerepel. Azonban majdnem felének két vagy több kötetben is ott van a neve.⁴²

Talán még csak annyit, hogy a külföldi magyar vagy magyar származású szakemberek írásainak is van mind gyöngéje, mind erőssége. Az előbbieik közé tartozik az, hogy – főleg az első időben, vagyis az 1960-as években – nehezebben jutottak az eredeti forrásokhoz, tehát itt-ott improvizálniuk kellett. (Eredeti forrásokat sokszor másodkézből használtak.) Úgyszintén megfigyelhető az a tény, hogy – szemben a hazaiakkal, akik általában már csak tudományosan kiforrott, sokadik munkájukat fordították le angolra – a külföldiek esetében sokkal több az első, s olykor kissé kiforratlan munka. A pozitív oldalon viszont ezek a művek jobban hozzá vannak igazítva az angolszász gondolkodásmódhoz, ideológiailag kevésbé elkötelezettek, és ebből kifolyólag jobban odafigyelnek a tradicionális értelemben vett objektivitásra. (Sallutius: „Sine ira et studio”. Leopold von Ranke: „Wie es eigentlich gewesen war”.) Ugyanakkor persze a nyelvezetük is jobb, mivel általában kevesebb hungarizmust, illetve kevesebb „hunglich” nyelvet és nyelvtani konstrukciót tartalmaznak.

Általános észrevételek

E tanulmányban felsorolt sok statisztikai adat persze mitsem mond az új *Guide*-ba foglalt kötetek minőségéről. Azok értékelésére egy ilyen rövid előadás keretében nem is vállalkozhatunk. Így tehát jelenleg csupán egypár általános észrevételre szorítkozhatunk, részben megismételve és összegezve azokat a tényeket, amelyek ezt a harmadik kiadású *Guide*-ot az elődei fölé emeli:

Elsősorban ismételten ki kell hangsúlyoznunk azt a tényt, hogy az Amerikai Történelmi Társulat által kiadott kézikönyvek között ez az első, amely szinte kizárólag csak angol nyelvű munkákat tartalmaz. Ennek következtében ez az első ilyen kézikönyv, amely gyakorlatilag mindenki számára elérhető és megérthető anyagot nyújt Magyarországgal kapcsolatban.

Szintén kihangsúlyozandó, hogy ez az első kiadás, amelyben számszerűleg a magyar születésű vagy magyar származású külföldi szerzők vették át a vezető szerepet. A viszonylag kevés számú idegennel együtt több mint kétszer annyian vannak, mint a hazaiak. Ha pedig a kötetek számát vesszük figyelembe, akkor az idegenekkel együtt a felsorolt tételek közel háromnegyede az ő tollukból származik. De még ezen fölül is, ezek a külföldi magyarok a hazaiak angol nyelvű kiadványainak is több mint egyharmadába belefolytak (39 közül 14 kötetbe).

Minőség tekintetében tehát a *Guide* ezen harmadik kiadása – az angol nyelvű munkák területén – természetszerűleg magasan az első kiadás fölött áll, és minden bizonnyal fölé a második kiadás nivójával.

Az érdekesség kedvéért talán az is megemlítendő, hogy az egyetlen angol nyelvű magyar munka, amely már az első kiadásban is szerepelt, Marczali Henrik 1910-ben megjelent *Hungary in the Eighteenth Century* [Magyarország a tizennyolcadik században] című kötete. A második és a harmadik kiadás között különben nagyobb az átfedés, mint az első és második kiadás között volt, mivel Macartney négy munkáján kívül még négy másik szerző is szerepel mindkét kötetben (Fejtő Ferenc, Horthy Miklós, Kállay Miklós és Nagy Ferenc). A benne foglalt munkák mintegy kilencven százaléka (135 kötet) azonban az elmúlt három évtized hazai és külföldi tudományos eredményeit képviseli; s azon belül pedig elsősorban a magyar születésű vagy származású külföldi szakemberek erőfeszítéseit.

Visszanézve az elmúlt három évtized imént fölvázolt eredményeire, tulajdonképpen mindannyian igen büszkék lehetünk. Ezen idő alatt ugyanis mind a hazai, mind a külföldi magyar szakemberek sokat tettek a magyar múlt angol nyelvű ismertetése terén, s mindkét csoport igen sok nehézséggel küzdve vitte ezt véghez. A hazaiak az uralkodó ideológia és a tradicionális bürokrácia kijátszásával küzdöttek, a külföldiek pedig a korábban eluralkodott magyarellenes hangulat árnyékában, illetve egy olyan helyzetben, amely igen nehezé tette a magyarságtudományi művek publikálását. Ugyanis, szemben a korábbi hazai helyzettel, a nyugati világban már évtizedekkel ezelőtt is elsősorban a kapitalista piac határozta meg, hogy mit adnak ki, illetve mi marad kiadatlanul. (A közelmúltban különben a hazai kollégák is megtanulták, hogy mit jelent a piac könyörtelen törvénye alatt élni és működni.) Ebben a vonatkozásban elmulthatatlan érdeme van a román származású Stephen Fischer-Galați, valamint a magyar Király Béla történész kollégáinknak, akiknek működése nélkül ma sokkal sivárabban nézne ki az angol nyelvű magyarságtudomány és magyar történettudomány helyzete a nagyvilágban. A *Guide*-ba foglalt 150 tétel közül ugyanis közel egyharmada (41 kötet) az ő közreműködésükkel ke-

rült a Columbia University Press impresszumával. Ezzel kapcsolatban talán még csak annyit, hogy ha a készülő *Guide* 150 helyett 300 tételt tartalmazna, akkor ez az arány még sokkal magasabb lenne. S talán itt azt is meg kell jegyznem, hogy az elmúlt három évtized eredményei alapján egyáltalán nem lett volna nehéz még egy 300 tételes magyar részt is betölteni angol nyelvű tudományos munkákkal.

Kár, hogy a hazai tudományos világ – vagy talán inkább a hazai nagyközönség – nemigen vesz tudomást erről a nagy erőfeszítésről, amit a magyar származású külföldi szakemberek odakint véghezvittek. S talán még ennél is szomorúbb az, hogy ezeket az eredményeket a következő nemzedék már nemigen fogja tudni megismételni – egyszerűen azért, mert a humanisztika és a társadalomtudományok mai helyzetében már nem lesz „következő nemzedék”. A tehetséges magyar származású és alapjában humanisztikai beállítottságú fiatalok ugyanis ma már nem a történelmet és a rokontudományok tanulmányozását választják életcélul, hanem az anyagilag sokkal többet ígérő reáltudományokat és üzleti pályákat.

Jegyzetek

- 1 Ezzel kapcsolatban a sok idevonatkozó tanulmányom közül főlhívom a figyelmet a következő három írásra: *Hungarian Studies at American and Canadian Universities*. In: *The Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 2. köt., 2. sz., 1975. ősz, 91–121; *Az amerikai magyarságtudomány kifejlődése, nehézségei és feladatai*. In: *Valóság*, 1977. augusztus, 49–62; *Az észak-amerikai magyarságtudomány mai helyzete*. In: *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Szerk. *M. Róna Judit*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 165–173.
- 2 *Carlyle A. Macartney: The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930; *Hungary*. London, 1934; *Hungary and her Successors: The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937*. Oxford, 1937; *Studies in the Early Hungarian Historical Sources*. Vols. 1–5. Budapest, 1938–1941; vols. 5–7. Oxford, 1951.
- 3 *Robert W. Seton-Watson [Scotus Viator]: The Future of Austria–Hungary*. London, 1907; *Political Persecution in Hungary*. London, 1908; *Racial Problems in Hungary*. London, 1908; *Corruption and Reform in Hungary*. London, 1911; *The Southern Slav Question*. London, 1911; *Absolutism in Croatia*. London, 1912; *German, Slav, and Magyar. A Study in the Origins of the Great War*. London, 1916.
- 4 *H. Wickham Steed: The Habsburg Monarchy*. London, 1913; *Through Thirty Years, 1892–1922*. London, 1925.
- 5 *Louis Felberman: Hungary and its People*. London, 1892.
- 6 *C. M. Kantchbull–Hugessen: The Political Evolution of the Hungarian Nation*. 2 köt. London, 1908.
- 7 *Percy Alden, ed.: Hungary of To-Day*. Written by members of the Hungarian Government. London, 1909.
- 8 *W. B. Forster Bovil: Hungary and the Hungarians*. Edinburgh & New York, 1908.
- 9 *Apponyi Albert gróf: The Juridical Nature of the Relationship between Austria and Hungary*. London, 1904; *A Brief Sketch of the Hungarian Constitution and the Relations between Austria and Hungary*. Budapest, 1908.
- 10 *Count Joseph Mailáth: A Vindication of Hungary. A Reply to Scotus Viator and Other Writers*. London, 1908.
- 11 [*Ajtay József*.] *The Hungarian Question. From a Historical, Economic, and Ethnographical Point of View*. London, 1908.
- 12 *Arthur B. Yolland: The Hungarian Diet of 1905*. London, 1905; *The Constitutional Struggle of the Magyars. An Answer to „Scotus Viator” and Co*. London, 1907; valamint *Hungary*. [Nations' Histories Series]. London & New York, 1917.
- 13 *Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Budapest, 1986, 76.
- 14 *Arminius Vámbéry: Hungary*. [The Story of the Nations Series]. London & New York, 1886.
- 15 *Henry Marczali: Hungary in the Eighteenth Century*. With an introductory essay on the earlier history of Hungary by Harold W. V. Temperley. Cambridge, 1910.
- 16 *Frederick Riedl: History of Hungarian Literature*. London & New York, 1906.

- 17 A Guide of Historical Literature. Szerk. *G. M. Dutcher, H. R. Shipman, S. B. Fay, A. H. Shearer, és W. H. Allison*. New York, The Macmillan Company, 1931. (Ezentúl: Guide – 1931)
- 18 Hungarian Nation. Budapest, 1920–?. Cf. Guide – 1931, 828.
- 19 *Louis Lóczy, ed.*: Geographical, Economic, and Social Survey of Hungary. Budapest, 1919.
- 20 *Freiherr Ladislaus Hengemüller von Hengervár*: Hungary's Fight for National Existence, or the History of the Great Uprising Led by Francis Rákóczi II, 1703–1711. London, 1913.
- 21 *Count Julius Andrássy*: Development of Hungarian Constitutional Liberty. Ford. C. A. Ginver & I. Ginever. London, 1908.
- 22 *Count Michael Károlyi*: Fighting the World. The Struggle for Peace. Ford. E. W. Dikes. London & New York, 1925.
- 23 *Oscar Jászi*: Revolution and Counter-Revolution in Hungary. Ford. E. W. Dikes. London, 1923.
- 24 *Count Paul Teleki*: Evolution of Hungary and its Place in European History. New York, 1923.
- 25 Lásd a 3. sz. jegyzetet.
- 26 Guide – 1931, 825.
- 27 The American Historical Associations Guide to Historical Literature. Szerk. *George Frederick Howe, Gray Cowan Boyce, Thomas Robert Shannon Broughton, Howard Francis Cline, Sidnay Bradshaw Fay, Michael Kraus, Ear Hampton Pritchard, Boyd Carlisle Shafer*. New York, The Macmillan Company, 1961, 596–603. (Ezentúl: Guide – 1961)
- 28 *Carlyle A. Macartney*: The Medieval Hungarian Historians. Cambridge, 1953; Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources. 7. köt. Budapest & Oxford, 1938–1951; The Social Revolution in Austria. Cambridge, 1926; The Magyars in the Ninth Century. Cambridge, 1930; Hungary. London, 1934; National States and National Minorities. London, 1934; Hungary and her Successors: The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937. London & New York, 1937; October Fifteenth: A History of Modern Hungary, 1929–1945. 2. köt. Edinburgh, 1956.
- 29 *Otto Zarek*: Kossuth. London, 1937; The History of Hungary. London, 1939.
- 30 *Ferenc Eckhart*: A Short History of the Hungarian People. London, 1931; *Lukinich Imre*: A History of Hungary in Biographical Sketches. London & Budapest, 1937; *Radisich Elemér, ed.*: Hungary: Pictorial History of a Thousand Years. Budapest, 1944.
- 31 *Stephen Gál, ed.*: Hungary and the Anglo-Saxon World. Budapest, 1944; *Mályusz, Elemér*: The Fugitive Bolsheviks. London, 1931; *Kornis, Julius*: Education in Hungary. New York, 1932; *Imre Nagy*: On Communism: In Defense of the New Course. New York, 1957.
- 32 *Domokos G. Kosáry*: A History of Hungary. Cleveland & New York, The Benjamin Franklin Bibliophile Society, 1941.
- 33 *Nicholas Horthy*: Memoirs. New York, 1957; *Miklós Kállay*: Hungarian Premier: A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War. New York, 1954; *Imre Kovács*: Facts about Hungary. New York, 1958; *Ferenc Nagy*: The Struggle Behind the Iron Curtain. New York, 1948.
- 34 *Elemér Bakó*: Selected References to the Hungarian Revolution of 1956. In: The Hungarian Revolution of 1956. New York, 1958, 90–100; *Stephen Borsody*: Modern Hungarian Historiography. In: The Journal of Modern History, 24. köt., 1952. dec., 398–405; *Francis Deák & Dezső Újváry, eds.*: Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary, 1. köt. New York, 1939; *François Fejtő*: Behind the Rape of Hungary. New York, 1957; *George Mikes*: The Hungarian Revolution. London, 1957; *Alexander Kálnoki-Bedő & George Torzsay-Biber, eds.*: Legal Sources and Bibliography. New York, 1956.
- 35 A magyar nyelvű munkák: *Hóman Bálint & Szejkű Gyula*: Magyar történet. 5 kötet. 8. kiadás. Szerk. *Glatz Ferenc*. Budapest: Maecenas Kiadó, 1990. *Kugotowicz Manó*: Teljes földrajzi és történelmi atlasz. 5. kiadás. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet, 1911. Magyarország történeti kronológiája. 4 kötet. Főszerkesztő: *Benda Kálmán*; szerkesztők: *Glatz Ferenc, Péter Katalin, Solymosi László és Somogyi Éva*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- 36 A memoárirók: Apponyi Albert, Horthy Miklós, Jászi Oszkár, Kállay Miklós, Károlyi Mihály, Kopácsi Sándor, Mindszenty József, Nagy Ferenc, és Szent-Miklós István. Ezekhez csatlakozik még az amerikai John F. Montgomery, valamint egy-egy kötetrel a különben tudós kategóriában levő és több könyvvel szereplő Kertész István és Váli Ferenc.
- 37 Az angol nyelvű munkák harminchét hazai szerzője vagy társszerzője a következők: Apponyi Albert, Bartha Antal, Berend Iván, Bibó István, Bónis György, Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dienes István, Fehér Géza, Fodor István, Frank Tibor, Fügedi Erik, Gerevich Lajos, Hanák Péter, Juhász Gyula, Kampis Antal, Kis János, L. Nagy Zsuzsa, Kosáry Domokos, Lackó Miklós, Lukács Lajos, Makk Ferenc, Marczali Henrik, Moravcsik Gyula, Ormos Mária, Perjés Géza, Pölöskei Ferenc, Puskás Julianna, Ránki György, Szabad György, Szabolcsi Bence, Szinai Miklós, Szücs László, Tardy Lajos, Thúröczy

János, Tilkovszky Lóránt, Varga Domokos. A magyar nyelvű munkák nyolc szerzője, illetve társszerzője a következők: Benda Kálmán, Glatz Ferenc, Hóman Bálint, Kogutowicz Manó, Péter Katalin, Solymosi László, Somogyi Éva és Szeffü Gyula.

- 38 *Carlyle A. Macartney* régebbi munkái, amelyek az 1961-es kiadásban is megjelentek: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930; *The Medieval Hungarian Historians*. Cambridge, 1953; *Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937*. London & New York, 1937. 2. kiad. New York, 1968; *October Fifteenth: A History of Modern Hungary, 1919–1945*. Edinburgh, 1956. 2. kiad. 1961. Macartney újabb munkája: *Hungary: a Short History*. Chicago, Aldine Publishing Co., 1962.
- 39 Amennyire ez megállapítható, a külföldön végzett, illetve tanulmányait külföldön befejező magyar vagy magyar származású ötvenhárom szerző, illetve társszerző a következők: Bak János, Bárány György, Batkay William, Béky-Halász [Halász de Beky] Iván, Birnbaum Marianna, Bödy Pál, Braham Randolph, Czígány Lóránt, Deák György, Deák István, Decsy János, Deme László, Domonkos László, Dreisziger Nándor, Éltes Lajos, Epstein Raab Irene, Felkay András, Fenyő Mária, Gáti Károly, Handler Andrew, Held József, Hollós Marida, Kovrig Bence [Bennett], Lotze Barbara, János András Csaba, Kabdebó Tamás, Király Béla, Komjáthy Antal, Komlós János, Kosztoľnyik Zoltán, Ludányi András, Márton Kati, McCagg William, Mócsy István, Molnár Miklós, Nagy Károly, Nagy-Talavera Miklós, Pastor Péter, Radványi János, Rady Martyn, Sanders Iván, Sozan Mihály, Spira Tamás, Sugár Péter, Telek J., Tőkés Rudolf, Vágó Raphael, Várdy Béla [Seven], Várdy-Huszár Ágnes, Vermes Gábor, Völgyes Iván, Völgyes Nancy, Zimmer Pál.
- 40 A nyolc külföldön írt memoár szerzői: Horthy Miklós, Jászi Oszkár, Kállay Miklós, Károlyi Mihály, Koppácsi Sándor, Mindszenty József, Nagy Ferenc, Szent-Miklós István. Ezekhez csatlakozik még Kertész István és Váli Ferenc egy-egy kötetével.
- 41 Amennyire meg lehet állapítani, az otthon végzett tizenkilenc külföldi magyar szerző a következők: Aczél Tamás, Bakó Elemér, Bodolai Zoltán, Borsody István, Endrey Antal, Fejtő Ferenc, Gábrriel Asztrik, Grosschmid Géza, Ignotus Pál, Illyés Elemér, Kertész István, Lukács János, Maday Béla, Sinor Dénes, Sisa István, Sólyom-Fekete Vilmos, Széplaki József, Váli Ferenc, Wagner Ferenc.
- 42 Két vagy több kötetben szerepel a neve a következő szerzőknek: Bakó Elemér, Birnbaum Marianna, Bödy Pál, Braham Randolph, Deák István, Dreisziger Nándor, Held József, Horthy Miklós, Király Béla, Komlós János, Kovrig Bence [Bennett], Kosztoľnyik Zoltán, Molnár Miklós, Pastor Péter, Spira Tamás, Váli Ferenc, Várdy Béla [Steven], Várdy-Huszár Ágnes és Völgyes Iván.